

EKONOMSKI RAZVOJ CRNE GORE I EVROPSKA UNIJA S ASPEKTA KRITERIJUMA KONVERGENCIJE

ECONOMIC DEVELOPMENT OF MONTENEGRO AND EUROPEAN UNION FROM THE ASPECT OF CONVERGENCY CRITERION

MIMO DRAŠKOVIĆ,
Fakultet za pomorstvo u Kotoru

Apstrakt: *Integracioni procesi su posledica globalizacije i fenomen koji obuhvata mnoge društveno-ekonomske aspekte. Crna Gora je u poziciji da izvrši direktan prelaz iz tranzicije i integraciju, pri čemu mora izvršiti nominalnu, realnu i strukturnu konvergenciju. U radu se analizira uslovljenost ekonomskog, institucionalnog i društvenog razvoja Crne Gore s Kopenhaškim kriterijumima konvergencije, kroz prizmu pridruživanja EU. Pokušavaju se definisati osnovne karakteristike savremene opšte i posebno ekonomske pozicije Crne Gore u procesu pridruživanja EU. Ukazuje se na a) direktnu zavisnost brzine pridruživanja od odlučnosti u realizaciji reformi, odnosno od ispunjavanja predviđenih evropskih kriterijuma i standarda i b) mogućnosti alternativnih razvojnih strategija.*

Ključne riječi: *Evropska unija, Crna Gora, Kopenhaški kriterijumi, konvergencija*

Abstract: *Integration processes are result of globalisation and phenomenon which include a lot of social – economics aspects. Montenegro is in position to do a direct crossing from transition to integration, and it has to do nominal, actual and structural convergency. This papper analysing economic, institutional, and social developing of Montenegro s convergency criterion, looking trough prism and conditioning from Copenhagen of joining EU. Also, this papper trying to define basic characteristics of modern general and special economic position of Montenegro in joining process to EU. This papper point to two facts: 1.) direct conditioning between speed of joining EU and resoluting in realisation reforms, in reference to satisfy all europian requirements and 2.) posibility of alternative developing strategies.*

Key Words: *European Union, Montenegro, Copenhagen Criteria, Convergence,*

(JEL clasification: R 10; F 02; O 57)

Preliminary communications; Recived: Mart 15, 2007

1. Uvod

U poluvjekovnom razvojnom periodu¹ Evropska unija (EU) je omasovljena na 27 zemalja članica, koje imaju ukupno 490 miliona stanovnika, učestvuju sa 7% u svjetskoj populaciji i 30% u globa-

lnom BDP. Integracijama je EU ojačala teritorijalno, demografski, ekonomski, institucionalno, infrastrukturno i u mnogim drugim aspektima. Zemlje članice povezuju zajednički ekonomski i drugi interesi, svijest o potrebi evropskog sinergizma i dinamičke saradnje na zajedničkom tržištu, u jedinstvenim institucionalnim okvirima. Proces pridruživanja EZ uvijek je bio i ostao složen, naporan, zahtjevan, dugoročan i postupan. Strategija pridruživanja je takođe bila jasna i nepromjenjiva: postizanje stabilnog i održivog ekonomskog razvoja (mjereno raznim ekonomskim pokazateljima), uz jačanje konkurentnosti sopstvenog tržišta i pozicije svih integrisanih članica u globalizacijskim procesima.

¹ Pariskim ugovorom 1951. osnovana je Evropska zajednica za uglj i čelik (potpisnice su bile Francuska, Njemačka, Italija, Belgija, Holandija i Luksemburg). Ona je Rimskim ugovorima 1957. prerasla u Evropsku ekonomsku zajednicu (EEZ) i Evropsku ekonomsku zajednicu za atomsku energiju (Euratom). Već 1992. Mاستrihtskim ugovorom joj je promijenjen naziv u *Evropska unija*, koju je činilo 12 država (prethodnima su se pridružile V. Britanija, Danska i Irska - 1973, Grčka - 1981, Španija i Portugal - 1986), a 1995. njene članice su postale Austrija, Švedska i Finska. Uslijedila su 2 proširenja: 2004. kada su se pridružile Poljska, Češka, Slovačka, Mađarska, Slovenija, Litvanija, Letonija, Estonija, Malta i Kipar) i 2007. kada se pridružuju Bugarska i Rumunija.

Prirodno je da i Crna Gora (CG) kao evropska država teži što bržem pridruživanju EU. To je jedan od njenih najznačajnijih dugoročnih političkih i ekonomskih ciljeva. Na tom putu stoje brojne prepreke, koje dominantno generiše sopstveni nivo razvijenosti u raznim društvenim oblastima. Tuđa iskustva i uzorni modeli su vroma korisni u procesu prilagođavanja i pronalazjenja odgovarajućih rješenja, koja će zadovoljiti potrebne kriterijume koje postavlja EU kao obavezujuće (u pogledu privrednog razvoja, stepena tržišne konkurentnosti i korespondencije izgrađenog sistema: ekonomskog, pravnog, političkog, institucionalnog, infrastrukturnog i dr.). Sistemske i druge civilizacijske promjene u CG su imperativ vremena i društveno-ekonomskog razvoja, ali to ne smije zvučati kao parola, nego kao realnost i obaveznost postojeće i buduće crnogorske situacije.

Pod pojmom ekonomska konvergencija podrazumijeva se proces približavanja vrijednosti ekonomskih pokazatelja između pojedinih država, u smislu da slabije razvijene vremenom sustižu razvijene države. U ovom radu pitanje konvergencije se razmatra s aspekta država kandidata (sadašnjih i onih koji to žele da postanu u skoroj budućnosti), kroz prizmu tri predviđena oblika kriterijuma konvergencije, i to:

- *nominalni* (zahtjev od kandidata da udovolje kriterijumima iz Maastrichta i Kopenhagena, kao i institucionalnim kriterijumima iz Madrida, 1993),
- *realni* (smanjivanje razlika u nivou ekonomske razvijenosti prema raznim pokazateljima: BDP per capita, nivo zarada, ravnoteža realnog valutnog kursa, ljudski kapital, nivo produktivnosti, stabilnost cijena, održiv ekonomski rast, poreska i sudska regulacija biznisa, suzbijanje kriminala i korupcije, finansijska stabilnost) i
- *strukturni* (finansijska otvorenost, mobilnost faktora proizvodnje, visoko učešće međusobne trgovine, sličnosti privrednih struktura između država).

U literaturi se ukazuje na razne situacije u kojima su mogući konflikti između nominalne i realne konvergencije, npr. veće stope inflacije često prate veće stope ekonomskog rasta, ostvarenje veće produktivnosti može izazvati inflaciju, itd. (P. Gaspar, prema: Bilas 2005, s. 225). U radu se metodološki preferira DCEI (*Deka Convergence European Indicator*), koji uzima u obzir četiri kriterijuma konvergencije: monetarni, fiskalni, realni ekonomski i institucionalni), pri čemu je komparativna maksimalna vrijednost DCEI jednaka 100, što predstavlja prosječnu vrijednost za EU.

2. Kopenhaški kriterijumi konvergencije

Na zahtjev Evropskog vijeća, Evropska komisija je u junu 1993. za sastanak u Kopenhagenu pripremila radni dokumenat pod nazivom "Izazovi i putevi naprijed u 21. vijek". U zaključcima s navedenog sastanka se navode najvažniji kriterijumi, i to: a) *politički*: stabilnost institucija koje treba da osiguraju demokratiju, vladavinu prava, poštovanje ljudskih prava i prava manjina, kao i prihvatanje političkih ciljeva EU, b) *privredni*: postojanje efikasne tržišne privrede, konkurentna sposobnost tržišnih subjekata da učestvuju na zajedničkom tržištu EU i c) *pravni*: obaveza usvajanja kompletne pravne regulative EU, koja podrazumijeva prihvatanje ciljeva političke, privredne i monetarne unije. Navedeni kriterijumi su na sastanku Evropskog vijeća 1995. u Madridu dopunjeni *kriterijumom za prilagođavanje administrativne strukture*, koja treba da omogući postupnu i skladnu integraciju u EU (Vedriš 2007, ss. 87-8). Pomenuta studija sadrži cjelovitu srednjeročnu razvojnu strategiju ekonomskog rasta, konkurentnosti i zaposlenosti, uz upozorenje na potrebu njihove komplementarnosti i održivog privrednog razvoja, kao i predlog novog dinamičnijeg razvojnog modela, koji se zasniva na novim čistim tehnologijama, boljoj iskorišćenosti ljudskih potencijala, većoj usklađenosti makroekonomije i mikroekonomije, afirmaciji ekonomije znanja, modernizaciji sistema socijalne zaštite i otvaranju novih radnih mjesta (*Growth, Competitiveness, Employment* 1993). Kopenhaška strategija predstavlja magistralni pravac razvoja EU, koji je dva puta dopunjavao Lisabonskim agendama (2000. i 2004. kada su usvojeni Zajednički Lisabonski program i Nacionalni programi reformi). Navedeni programi potenciraju porast investicija u inovacije i znanje, jačanje poslovnog potencijala malih i srednjih preduzeća, povećanje adaptibilnosti tržišta rada zasnovano na flexicurity konceptu, orijentaciju na nove izvore energije i praćenje klimatskih promjena. Predviđaju se seminari za razmjenu iskustava i analizu najbolje prakse, a za o.g. je planirana izrada novog srednjeročnog programa strukturnih reformi. Očigledno je da se polazi od globalizacije kao neminovnosti i svih njenih bitnih aspekata (globalne konkurencije, globalnih problema i dr.), koji se moraju pratiti ako se želi biti aktivan učesnik i kreator događaja u njima. Naravno, podrazumijeva se izbalansirani i održiv razvoj, jedinstvena valuta (€), zajednička spoljna politika i bezbjednost, zaštita prava i interesa građana, jačanje slobode, sigurnosti i pravde i zajedničko cjelokupno do sada stvoreno zakonodavstvo ili komunitarne tekovine – tzv. *acquis communautaire* (Prokopijević 2005, ss. 17, 74). Da se nije baš jednostavno prilagoditi, dokazuje

ovo posljednje, koje sadrži preko trideset pravno regulisanih oblasti na više od 86.000 stranica teksta i preko 12.000 raznih dokumenta (Ibid., s. 75). Tu su, naravno, i zajedničke politike EU (carinska, poljoprivredna, tržišna, monetarna, fiskalna, konkurencije, regionalna, budžetska, spoljnotrgovinska, industrijska, ekološka, socijalna, saobraćajna, tehnološka i dr. Kada se sve navedeno ima u vidu, postaje jasnije koliko je trnovit, složen i neizvjestan put pridruživanja EU², posebno za CG kao državu u (produženoj) tranziciji, za koju su imanentni mnogi oblici krize, čiji su uzroci dublje prirode, a povezani su s mnogim nepovoljnim događajima u okruženju koje se označava kao Zapadni Balkan.

Dosadnja praksa pokazuje složenost i etapnost procesa pridruživanja, koja obuhvata procjenu stanja i podobnosti država kandidata za buduće članstvo, otvaranje pregovora, praćenje razvoja i izvještavanje o istom, nadgledanje zakonodavstva, pregovaranje o članstvu i određivanje uslova za pristup, kao i postupanje po preporukama strategije koja prethodi pristupanju: primjena evropskih sporazuma, PHARE program finansijske pomoći EU kandidatima i tzv. strukturni dijalog sa otvaranjem agencija EU u državama članicama (Ibid., s. 357).

Nesporna je direktno proporcionalna zavisnost između brzine i uspješnosti sprovođenja tranzicijskih reformi i šansi za pristupanje EU. Međutim, prilikom razmatranja pitanja pristupanja EU, potrebno je s kritičkog gledišta ocijeniti buduće pozicije kandidata: neophodne su svestrane cost-benefit analize, koje moraju uvažavati sagledavanje svih eventualnih posledica integracionog procesa (političkih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih). Nijesu rijetki autori koji postavljaju pitanja tipa: hoće li članstvo u EU zaista biti dobitak za kandidate, hoće li oni biti ravnopravni partneri, itd.

3. Integracioni izazovi za CG

Ekonomska suština integracija obično se sagledava s nekoliko osnovnih aspekata: mobilnost i faktora proizvodnje, konkurentnosti proizvoda i usluga, jednakost i/ili sličnosti stimulativnih mjera ekonomske politike, institucionalizovanog nadnacionalnog djelovanja i korišćenja kolektivne ekonomske snage u odnosu prema trećim državama i dr. Praksa EU pokazuje da je od svih oblika savremenih međunarodnih ekonomskih integracija (zone slobodne trgovine, carinske unije, zajedničko tržište, ekonomska zajednica) *ekonomska unija* najveći stepen ekonomske integracije raznih država. Naravno, kao i po mnogim drugim važnim ekonomskim pitanjima, teoretičari nijesu saglasni u pogledu načina, kriterijuma i efikasnosti ekonomskog integrisanja. Liberalno orijentisani ekonomisti insistiraju na forsiranju tržišnog mehanizma i uklanjanju vještački stvorenih carinskih i necarinskih prepreka slobodnoj trgovini (J. Viner, J. Meade, R. Lipsey, G. Haberler i dr.). Suprotne stavove zastupaju institucionalisti, polazeći od neophodnosti planiranja tržišnih odnosa i postojanja opšte strategije i politike privrednog razvoja, pri čemu protekcionisti fokusiraju značaj regionalne zaštite nacionalnih privreda (P. Streeten, K. Rothschild i dr.), dok dirizisti u ekonomskim integracijama vide regionalno (nadmacionalno) proširenje državne uloge u međunarodnim ekonomskim odnosima (G. Myrdal, J. Tinbergen i dr.). Praksa izbjegava i relativizuje polarizaciju navedenih teorijskih stavova i zasniva se na njihovoj kombinaciji i kompromisu.

Razvoj savremenih međunarodnih integracija doprinosi evoluciji globalizacijskih procesa. On se realizuje u dva pravca: *prvi* je funkcionalnog karaktera (međunarodne institucije tipa WTO, IMF i dr.) a *drugi* je regionalnog (teritorijalnog) karaktera (EU, ASEAN, CEFTA, NAFTA, APEC). Pri tome je značajno da se strukturiranje regionalnih integracija zasniva na tri osnovna načela: *otvorenosti* (transparentnosti), koja se odnosi na ograničavanje neinstitucionalnih prednosti (mjera državne administracije), *poštovanja različitosti* (specifičnosti) i *kohesije* (zajedništva) poslovne kulture (ispravnost, vjernost, pravednost, skladnost, uzajamnost i dr.).

Udruživanje u EU kao jedno od ekonomski najrazvijenijih područja predstavlja višestruke izazove za CG. Razvojne disproporcije i heterogenosti (ekonomske – na mikro i makro nivou, geografske, demografske i dr.) su prisutne i u EU, ali se one nivelišu strogo određenim minimalnim kriterijumima, koje mora da ispuni svaka nova država članica. Podrazumijeva se institucionalna obaveza EU da pomaže smanjenje razlika između svojih država članica (Supić

² Kopenhaškim kriterijumima su prethodili kriterijumi konvergencije iz Maastrichta, koje su morale zadovoljiti zemlje članice EU da bi ušle u III fazu Ekonomske i monetarne unije (Economic and Monetary Union - EMU). Jasno je da oni važe i za države koje će se kasnije priključiti. Navedeni kriterijumi su razrađeni na bazi odredbi čl. 121(1) Ugovora o EU. Zemlje koje su se pripremale da uvedu valutu euro (€) 01.01.1999. morale su da zadovolje 4 kriterijuma: stabilnost cijena (inflacija mjerena kao indeks porasta cijena u posljednjih 12 mjeseci može biti maksimalno 1,5% veća od prosjeka u 3 zemlje članice s najmanjom inflacijom), umjeren budžetski deficit (3% BDP) i državni dug (60% BDP), odsustvo devalvacije domaćeg valutnog kursa u odnosu na valute bilo koje zemlje članice najmanje 2 godine i stabilnost nivoa dugoročnih kamatnih stopa (maksimum 2% veće od onih u 3 zemlje s najmanjim kamatnim stopama – prema: www.ijf.hr/EU/mihaljek.pdf).

2007, s. 25), s jedne, ali svakako i razvoj, prilagođavanje i osposobljavanje država kandidata, s druge strane.

CG nije u situaciji da treba da “juri” indikatore ekonomski razvijenih zemalja EU – dovoljno je da vrši komparaciju sa članicama EU iz Jugoistočne Evrope (koje su prema ekonomskim, demokratskim, institucionalnim i mnogim drugim pokazateljima u znatno lošijoj poziciji od država Centralne i Istočne Evrope). To je posebno važno zbog činjenice da je ona po površini teritorije i broju stanovnika manja čak i od najmanjih država članica EU – bivših socijalističkih zemalja (Slovačka, Litvanija, Letonija, Slovačka i Estonija), ali je po navedenim kriterijumima približno jednaka s Kiprom, Luksemburgom i Maltom. Pri tome se moraju imati u vidu dvije bitne činjenice: *prvo*, mala veličina države i malobrojnost stanovništva mogu da predstavljaju prednost i nedostatak prilikom prilagođavanja, odnosno ispunjavanja razmatranih kriterijuma, i *drugo*, dominacija prednosti ili nedostataka direktno zavisi od pravilno izabrane razvojne strategije, stepena njene implementacije i brzine institucionalnih i strukturnih prilagođavanja. Čini se da je u svemu tome možda najvažnije pravilno i dosledno forsiranje i iskorišćavanje sopstvenih komparativnih prednosti, uz aktivnu promociju pozitivne specifikacije i stalno jačanje kadrovskih potencijala (znanja) na svim nivoima i u svim oblastima. Da bi se prednje ostvarilo, CG mora mnogo odlučnije da krene u stvaranje stabilnog i stimacionog poslovnog ambijenta, koji podrazumijeva političku stabilnost, vladavinu prava, realnu institucionalizaciju, infrastrukturnu razvijenost i strukturna prilagođavanja. Jasno je da su to preduslovi za dugoročno privlačenje inostranih investitora, koji su do sada dolazili više zbog crnogorskih prirodnih ljepota i nekretnina, nego zbog povoljnog poslovnog ambijenta.

Osnovni integracioni izazovi CG odnose se na koristi i troškove koji nastaju od pridruživanja (dateljno ih je elaborirao Prokopijević- Ibid., ss. 370-1). U osnovne koristi on navodi smanjenje transakcionih troškova, veće tržište, ekonomija obima, investiciona ulaganja i poboljšani ekonomski i politički položaj u međunarodnim odnosima, a u troškove navodi izdvajanja cca 2% iz BDP za skupu regulativu (ekologija, zaštita potrošača, administracija, sudstvo i sl.), doprinos briselskom budžetu (1,24% od BDP), prenošenje dijela suvereniteta, smanjenje direktnih stranih ulaganja, itd. (Ibid.). Na sajtu Vlade CG uopšteno se navode *opšte koristi* (stabilnost, sigurnost, prosperitet i usvajanje zajedničkih evropskih civilizacijskih vrijednosti), *razvojne koristi* (jasnija razvojna strategija, evropska agenda,

brži proces ekonomskih reformi, tehnička i finansijska podrška EU, institucionalizovani know-how i capacity building) i *koristi za građane* (kojima će se povećati životni standard zbog rasta BDP i slobodnog protoka kapitala, roba, ljudi i usluga).

CG dijeli sudbinu većine država Zapadnog Balkana (s izuzetkom Hrvatske) u pogledu brzine i stepena približavanja EU. Razlozi su brojni, od posledica ratnih sukoba i ekonomskih sankcija, preko slabih rezultata reformi i njihove sporosti, do sporosti u prevazilaženju brojnih balasta prošlosti i tranzicije (sociopatološke pojave, ugrožavanje vladavine prava i demokratije, završetak procesa privatizacije, itd.).

4. Crnogorski integracioni potencijali i problemi prilagođavanja EU

CG je mala zemlja u razvoju, kako po svojoj geografskoj veličini i broju stanovnika, tako i po svom geopolitičkom značaju, veličini tržišta i agregatne tražnje, proizvodnom, investicionom, izvoznom i tehnološkom potencijalu. Ta njena specifičnost uslovljava potrebu brižljivo planiranog selektivnog razvoja i formulisanja odgovarajuće specifične strategije prilagođavanja i približavanja EU, koja se mora zasnivati na forsiranju komparativnih prednosti i aktiviranju svih unutrašnjih rezervi, a posebno na prihvatanju dominantne uloge znanja kao jedinog nelimitiranog resursa, čija propulzivnost mnogim teritorijalno i populaciono malim državama obezbjeđuje zavidno mjesto u međunarodnoj podjeli rada. Pri tome se podrazumijeva ispunjavanje svih uslova u pogledu tržišne otvorenosti, izvozne orijentacije i drugih predviđenih kriterijuma i standarda koje postavlja EU, kako ekonomskih (kupovna moć, stopa privrednog rasta, izvoz u EU i uvoz iz EU, stopa inflacije, stopa nezaposlenosti, javna potrošnja, investicije i dr.), tako i neekonomskih (politička stabilnost, demokratizacija, liberalizacija i institucionalizacija društva, zakonitost, savremena infrastrukturna izgrađenost, bezbjednost, sigurnost stranih ulaganja, poštovanje ekoloških i socijalnih standarda, efikasnost pravnog sistema, poštovanje ljudskih prava, usklađenost visokog školstva s Bolonjskim procesom i dr.).

U toku petnaest godina tranzicije, CG nije uspjela, kao ni neke druge postsocijalističke države, da izgradi nove i efikasne ekonomske institute. Uspostavljanje raznih oblika pseudo-institucionalnih odnosa i forsiranje tržišnog institucionalnog monizma dovelo je mnogih kriznih pojava. Razna tržišna ograničenja su doprinijela procvatu nekontrolisanih oblika tržišta, koji su praćeni niskim životnim standardom, socijalnim raslojavanjem, nezaposlenošću,

nedovoljnom vladavinom prava, porastom socijalne patologije i dr. Reforma makroekonomskih instrumenata je kasno sprovedena (pod monitoringom EU), što je usporilo funkcionalno prilagođavanje privrede tržišnim principima i zahtjevima. Bilo je više reformske retorike nego stvarnog uvođenja konkurentnog tržišta. Efikasno tržište ne može postojati bez dominantnog učešća specificirane i zaštićene privatne svojine, koja predstavlja temelj autonomije privrednih subjekata u vršenju slobodnog izbora. Konkurencija je redukovana na primitivne tržišne strukture. Analize tržišnih odnosa u CG pokazuju da su monopoli do kraja iskoristili šanse koje su im se ukazale (V. Drašković 2001, s. 69).

Podaci sa sajtova Vlade CG svjedoče da se počela odlučnije sprovoditi institucionalizacija. Zahvaljujući direktnom monitoringu EU, poslednjih nekoliko godina je usvojen veliki broj zakona, a formulisana je prilično liberalna ekonomska politika, naročito fiskalna (niske poreske stope, neoporezivanje kapitalne dobiti i dr.). To je crnogorsku privredu učinilo atraktivnom investicionom destinacijom, pored primamljivih turističkih i drugih resursa, prirodnih ljepota i značajno smanjenih rizika (političkih, poslovnih i dr.). Priliv direktnih stranih investicija (FDI- *Foreign Direct Investment*) u CG u početku je poticao od privatizacije većih preduzeća, a kasnije od prodaje hotela, nekretnina i atraktivnih turističkih lokacija. Poslije deceniju i po ostvareni su makroekonomska stabilnost i ekonomski rast. Ali, taj rast je ostvaren uz stalni rast spoljnotrgovinskog deficita, što znači da ga generiše država, pored donacija i priliva stranih investicija (čija je struktura nepovoljna,

jer se preko 53% odnosi na nekretnine). 2006. godine je ostvaren budžetski suficit, zahvaljujući velikim državnim prihodima od poreza na promet nekretnina, komunalnih dažbina i dr. Kad su u pitanju nekretnine, struktura njihove prodaje nije zadovoljavajuća, zbog zanemarljivog učešća izgradnje hotelskih kapaciteta u odnosu na direktne prodaje strancima kuća i stanova, koja neće značajnije poboljšati turističku ponudu.

Javni sektor dominira, jer apsorbuje 60% zaposlenih, a učestvuje u potrošnji 40% BDP. Iako se u poslednje vrijeme smanjuje, zaduženost države je značajna, kao i inostrane donacije. Smanjivala se siva ekonomija i stopa nezaposlenosti, rasla je stopa rasta BDP, stopa inflacije bila je stalno niska, ali zabrinjava opšti pad proizvodnje, a posebno deficit električne energije, koji prijeti da dugoročno ugrozi ekonomski razvoj CG. Veliki je uvoz u odnosu na izvoz i na BDP, tako da deficit spoljnotrgovinskog bilansa, koji je tri godine uzastopno bio niži od 30% BDP, dostiže u 2006. skoro 40% BDP, a deficit platnog bilansa se smanjivao, varirao u periodu 2003-2005. oko 8% BDP, da bi se naglo povećao na 29,1% BDP u 2006. godini. Prema poslednjim podacima, on je u 2007. smanjen na 2,9% BDP). Stopa nezaposlenosti je stalno opadala i dostigla nivo ispod 15%, a prosječne zarade su takođe stalno i značajno rasle, mnogo brže od produktivnosti (zahvaljujući prvenstveno prilivu dopunskih sredstava iz inostranstva). Stopa ekonomskog rasta je tek zadnjih godina značajnija, ali se mora imati u vidu njena niska polazna osnova.

Izabrani makroekonomski pokazatelji Crne Gore³

indikatori	godine						
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
BDP per capita (tekuće cijene u €)	1.668	2.024	2.109	2.317	2.521	2.711	2.926
stope realnog rasta BDP (u %)	3,1	1,0	0,8	2,5	4,2	4,3	6,5
stopa nezaposlenosti	32,7	31,5	30,5	25,8	22,6	18,4	14,7
stopa inflacije (u %)	-	22,8	17,4	7,9	3,4	1,8	2,8
prosječna zarada (u €)	150	176	193	271	302	326	377
budžetski deficit/suficit (% BDP)	-	-1,6	- 2,1	- 3,3	- 2,2	- 2,17	1,1
deficit platnog bilansa (% BDP)	-	- 15,2	- 12,9	- 7,4	- 7,8	- 8,6	- 29,1
spoljnotrgovinski deficit (% BDP)	- 45,1	- 49,4	- 35,5	- 26,1	- 29,2	-30,8	- 39,2
javni dug (% BDP)	65,7	64,3	73,2	50,4	49,3	42,7	35,6
neto FDI (mil €)	-	10,6	86,9	43,8	51,8	382	644
FDI (% BDP)	-	1,2	7,1	3,2	3,5	22,8	35,2
siva ekonomija (%) – razne procjene	32	30	30	20	15	13	11

Izvori: Agenda Ekonomskih reformi Crne Gore 2005-2007; MONSTAT; CBCG; European Commission

³ Postoji metodološka neuporedivost podataka iz raznih izvora.

Razmatranje procesa priključivanja države i privrede nekoj integraciji uvijek je povezan s značajnim troškovima prilagođavanja, jer je izgradnja novog društveno-ekonomskog modela neminovnost. Čini se da je uvođenje eura u CG već dovelo do plaćanja određenog iznosa tih troškova, koje je rezultiralo u velikom stepenu u promjeni relativnih cijena proizvoda i usluga na domaćem tržištu. Navedena tendencija je svakako stimulativno uticala na razvoj preduzetništva i pojedinih tržišta faktora proizvodnje. Djelovanje negativnih tranzicijskih ekonomskih pokazatelja i liberalizacija privrede uticali su na jačanje uvozne zavisnosti i smanjenje domaće proizvodnje, koja se mora stabilizovati u srednjem roku ako se želi ostvariti strategija pridruživanja EU. Pretpostavlja se da se navedena stabilizacija domaće proizvodnje može ostvariti isključivo jačanjem preduzetničke motivacije i stvaranjem poslovnog ambijenta koji će omogućiti brzo i kontinuirano jačanje sopstvenih razvojnih potencijala. Oni mogu rezultirati isključivo iz pravilne valorizacije postojećih komparativnih prednosti, koje nesumnjivo postoje u CG, a generisane su u velikim potencijalima za razvoj uslužne sfere, ekonomije znanja, ekološke poljoprivredne proizvodnje i brendiranja pojedinih najkvalitetnijih proizvoda, drveno-prerađivačke industrije, energetike na bazi vodenih potencijala, a posebno u mogućnostima iskorišćavanja povoljnog geografskog položaja za razvoj raznih ekološki čistih sklapajućih industrija i brojnih logističkih djelatnosti. U tom dijelu se kao prioritet nameće što brže osmišljavanje koncepcije crnogorske slobodne zone u što većem teritorijalnom kapacitetu (a možda i ukupnom).

Ne može se izbjeći diskusija potrebe rješavanja jednog važnog problema, koji se odavno nameće i relativizuje, a koji će se na ovaj ili onaj način postaviti u skoroj budućnosti. Riječ je o raskoraku između ideje zvane ekološka država CG i postojanje relativno snažnog metalurškog kompleksa (crnog i obojenog) kao najznačajnijeg crnogorskog proizvođača i izvoznika (ali vjerovatno i zagađivača i potrošača električne energije). Ako teorijski zanemarimo ekološko-zdravstvene aspekte problema (što je praktično apsurdno), ne smiju se zaboraviti neki ekonomski aspekti koji će se vjerovatno pojaviti kao strategijski limitatori: cost-benefit analiza, rastuća energetska deficitarnost, zastarjelost proizvodnih kapaciteta i realnost njihove reprodukcije, alternativni proizvodni projekti na istim lokalitetima, itd.

5. DCEI koeficijent i ocjena konkurentskog potencijala CG

Teško je realno ocijeniti sadašnju konkurentsku poziciju vremenski nedavno osamostaljene Crne Gore s aspekta ključnih kriterijuma globalne konkurentnosti⁴. Međutim, vjerovatno nije došlo do neke veće promjene (poboljšanja) u odnosu na podatke od prije 2-3 godine, dok je Crna Gora bila u zajednici sa Srbijom, kada je zauzimala 96 mjesto od 104 države prema kriterijumu globalne konkurentnosti (Vedriš *Ibid.*, s. 90), iako je izvjesno da se BDP značajno povećao. Komparativna analiza pokazuje da je npr. susjedna Hrvatska (koja je u istom periodu zauzimala 79 mjesto) usvojila listu od 55 preporuka za povećanje konkurentnosti svoje privrede. U skladu s Lisabonskom strategijom, jasno je da i CG mora usmjeriti svoje napore na pet osnovnih propulzivnih područja, i to: uspostavljanje društva informacija i znanja, uklanjanje svih prepreka slobodnom tržištu, stvaranje klime za slobodno preduzetništvo, značajno povećanje ukupne zaposlenosti i značajna ekološka zaštita.

Pored parcijalne komparacije prema pojedinačnim predviđenim indikatorima, postignuti stepen konvergencije neke države s državama EU iskazuje se jedinstvenim (zbirnim) indikatorima, među kojima se po svojoj kompleksnosti i konzistentnosti ističe DCEI, koji izračunava njemačka DekaBank. On obuhvata monetarnu, poresku, ekonomsku i institucionalnu konvergenciju. U okviru monetarne konvergencije posmatra se stopa inflacije, kamatna stopa, valutni kurs i stopa rasta kredita. U okviru poreske konvergencije navedeni indikator obuhvata učešće deficita (ili suficita) platnog bilansa, privatne potrošnje i javnog duga u BDP, dok u okviru realne ekonomske konvergencije uzima u obzir BDP per capita, učešće poljoprivrede u BDP, stopu nezaposlenosti i učešće trgovine s EU u ukupnoj trgovini. Kod institucionalne konvergencije razmatra se uspješnost politike, razvijenost institucija bankarskog sektora, nivo vladavine prava i nivo pregovora s EU do koje je neka država došla. Na bazi navedenih pokazatelja, uz korišćenje scoring-modela, izračunava se ukupna konvergencija neke države prema prosjeku EU. U tabeli koja slijedi prikazujemo takav jedan model za izabrane države u 2004. prema prosjeku za 15 država EU.

⁴ Tu spadaju a) *osnovni faktori*: institucije, infrastruktura, makroekonomski pokazatelji i zdravlje i osnovno obrazovanje, b) *faktori efikasnosti*: više obrazovanje i trening, efikasnost tržišta i tehnološka spremnost i c) *inovacioni faktori*: poslovna sofisticiranost i inovativnost – prema: Izvještaj o globalnoj konkurentnosti 2007, s. 12).

Tabela 1:
DCEI zemalja kandidata u 2004 (izvor: DekaBank)

država	DCEI				
	UKUPAN	monetarni	poreski	ekonomski	institucionalni
Češka	82	95	65	90	80
Estonija	82	85	85	75	85
Mađarska	73	65	60	85	85
Litvanija	68	80	85	40	80
Latvija	69	70	70	55	85
Poljska	76	85	75	60	85
Slovenija	83	80	75	100	80
Slovačka	73	85	70	60	80
Grčka	83	90	75	70	100
Portugal	92	90	90	90	100
Španija	92	85	90	90	100
Bugarska	59	75	80	25	80
Rumunija	42	10	80	50	75
Hrvatska	47	75	40	30	55

U tabeli su primjetni divergentni trendovi razmatranih pokazatelja, kako u zemljama koje su bili kandidati (od kojih je najbolji položaj imala Slovenija), tako i među državama članicama EU (Grčka, Španija i Portugal). Tabela omogućuje poređenja izabranih država po raznim kriterijumima. Prikaz ukupnog DCEI za pojedine države u određenom vremenskom periodu pokazao bi različite trendove (pad i rast) u određenim godinama.

Pošto u izvještaju DekaBank ne postoje podaci za CG, pokušaćemo da selektivnom komparativnom analizom konkurentskog potencijala CG procijenimo njen ukupan DCEI koeficijent, polazeći od parcijalnih koeficijenta i ukupnog koeficijenta za susjednu Hrvatsku (47), koja je kandidat za prijem u EU. Pri tome preuzimamo rizik od moguće greške (možda pesimističkom) procjenom institucionalnog koeficijenta CG u iznosu 35 bodova.

Tabela 2:
Komparacija CG i Hrvatske prema izabranim makroekonomskim pokazateljima u 2005.

indikatori	CG	Hrvatska
BDP per capita (tekuće cijene u €)	2.711	7.038
% od EU 25	19*	45,8
stope realnog rasta BDP (u %)	4,3	4,3
stopa nezaposlenosti	18,4	17,9
stopa inflacije (u %)	1,8	3,6
prosječna zarada (u €)	326	600*
budžetski deficit/suficit (% BDP)	- 2,17	-4,5
deficit platnog bilansa (% BDP)	- 8,6	- 7,7
spoljnotrgovinski deficit (% BDP)	-30,8	- 39,2
javni dug (% BDP)	42,7	49,2
FDI (mil €)	383	1.467
FDI (% BDP)	22,8	46,9
siva ekonomija (%) – procjena	13	11,2 (2002)
% izvoza u EU	48,3	64%
% uvoza iz EU	40,1	70%
globalna konkurentnost (2007)	82	57
poslovna konkurentnost (2007)	85	60

Izvori: 1) Agenda Ekonomskih reformi Crne Gore 2005-2007; MONSTAT; CBCG; European Commission;

2) Družić 2007, ss. 3, 6; 3) www.hnb.hr

Objašnjenje: * - izračunate ili procijenjene vrijednosti.

Tabela 3:
Komparacija izabranih ekonomskih pokazatelja CG i ostalih država Zapadnog Balkana
 (za 2005. i 2006. godinu)

indikatori	CG	Srbija	BiH	Maked.	Albanija	Turska
BDP per capita (tekuće cijene u €)	2.711	2.506	2.000	2.431	2.309	4.245
stope realnog rasta BDP (u %)	4,3	6,3	6,2	3,0	5,1	7,4
stopa nezaposlenosti	18,4	20,8	44,2	36	13,8	9,1
stopa inflacije (u %)	1,8	17,5	1,0	3,2	2,4	7,1
budžetski deficit/suficit (% BDP)	- 2,17	0,6	0,7	- 0,6	- 3,2	0,8
deficit platnog bilansa (% BDP)	- 8,6	- 10,2	- 19,8	- 0,4	- 7,1	- 8,0
javni dug (% BDP)	42,7	61,0	23	41,5	55,7	67,3
% izvoza u EU	48,3	56,0	70,0	61,2	88,0	51,6
% uvoza iz EU	40,1	49,0	60,0	52,9	63,0	39,3
globalna konkurentnost (2007)	82	91	106	94	-	57
poslovna konkurentnost (2007)	85	91	107	95	-	46

Komentar tabele 2 upućuje na zaključak da po nekim ekonomskim kriterijumima CG (kao i Hrvatska) ispunjava kriterijume pridruživanja EU (rast BDP, stopa inflacije, budžetski deficit, javni dug i kamatna stopa koja neznano prelazi dozvoljenu granicu od 5,34 – u CG je bila 6,48), ali da neki pokazatelji objektivno dovode u pitanje mogućnost njene skore integracije (BDP per capita i njegov % od EU 25, izvoz i uvoz u EU, prosječna zarada zaposlenih, visok spoljnotrgovinski deficit i dr.). Uzimajući u obzir poreske i monetarne kriterijume, koji ne zaostaju značajnije za Hrvatskom, i institucionalne, koji zaostaju u značajnoj mjeri, ocjenjujemo da se zbirni indikator DCEI za CG kreće u rasponu 35-40 poena (pesimistička i optimistička ocjena).

Sasvim drugačiju sliku pruža indikator konkurentnosti⁵, gdje je Hrvatska u periodu 2005-007. godine uspjela da popravi svoje mjesto sa 65 na 57 mjesto (globalna konkurentnost), dok u poslovnoj konkurentnosti zauzima 60 mjesto. CG je neznatno napredovala u pogledu globalne konkurentnosti u istom periodu i zauzima 82 mjesto (ispred Srbije, Makedonije i BiH), dok u poslovnoj konkurentnosti zauzima 82 mjesto (www.konkurentnost.hr)

Radi potpunije komparativne analize, u nastavku su prikazani neki osnovni ekonomski indikatori za CG i ostale države Zapadnog Balkana. Vidi se da prema mnogim ekonomskim pokazateljima CG ima prednost u odnosu na većinu navedenih država.

⁵ Komponente globalne konkurentnosti čine osnovni faktori (instituti, infrastruktura, makroekonomski pokazatelji, zdravlje i osnovno obrazovanje), faktori efikasnosti (više/visoko obrazovanje i trening, efikasnost tržišta i tehnološka spremnost) i inovacioni faktori (poslovna sofisticiranost i inovativnost).

Zaključak

Budući novi identitet crnogorske privrede (i društva) mora uvažavati Kopenhaške, među kojima dominiraju dostignuti nivo ekonomskog razvoja, konkurentnost i slična privredna struktura, ali i Maastrichtske i Lisabonske kriterijume. Od kvaliteta i brzine stvaranja tog novog identiteta zavisice budući status CG i njena uloga u evropskim (i širim) integracijama. Za postizanje kvalitetnog novog identiteta CG, pored ispunjavanja navedenih kriterijuma, od presudnog je značaja usavršavanje znanja, kvaliteta usluga i primjena savremenih menadžment tehnika, kao i pravilno valorizovanje i efikasno iskorišćavanje sopstvenih komparativnih prednosti.

Promjena načina razmišljanja i ponašanja je obavezan uslov za uspješno i ravnopravno pridruživanje EU. Glavnu ulogu stimulatornog promotera na navedenom planu moraju odigrati kvalitetne institucionalne i demokratske promjene u društvu, koje moraju biti glavni razvojni prioritet, jer su jedini garant ostvarenja ekonomskih i drugih sloboda, realnog preduzetništva, sistemske stabilnosti, održivog ekonomskog rasta i razvoja, prevazilaženja nagomilanih i kriznih problema u privredi i društvu. Bez institucionalizacije i demokratizacije nije moguće ostvariti efikasnu i realnu liberalizaciju, privatizaciju, ekonomski prosperitet i demokratizaciju. Kroz tu prizmu treba posmatrati mogućnosti i vremenske robove pristupanja pojedinih tranzicijskih zemalja EU.

Postoje brojni razlozi za umjereni optimizam u pogledu mogućnosti, odnosno stvaranja uslova za pridruživanje CG Evropskoj uniji, ali oni ne umanjuju opasnosti koje realno postoje zbog djelovanja brojnih kočionih faktora uticaja, kao što su:

nepovoljna struktura investicija, spora institucionalizacija, visok stepen rentno orijentisanog ponašanja, nestimulativni uslovi za preduzetništvo, partijska determinisanost instituta državnog regulisanja, itd. Nezavisno od relativnosti ocjena makroekonomske stabilnosti u CG, mora se imati u vidu da ona sama po sebi nije uslov pristupanja EU, jer je ključni eko-

nomski kriterijum kvalitet funkcionisanja tržišne privrede i njena realna konkurentna sposobnost.

Poređenje raznih ekonomskih indikatora pokazuje da je institucionalizacija u mnogo većoj mjeri prepreka približavanju EU nego makroekonomska situacija.

Literatura

Agenda Ekonomskih reformi Crne Gore 2005-2007.

Bilas, V. (2005), „Konvergencija tranzicijskih zemalja prema Europskoj uniji“, Ekonomski pregled br. 56 (3-4), 221-238.

Bulletin of the European Union (1997), „The Copenhagen Criteria“, Supplement 5/97, 39-47.

Drašković, V. (2001), „Koćioni mehanizam YU tranzicije“, Ekonomist br. 2, Vol. 34, 67-73.

Družić, G. (2007), „“, Ekonomija br. 1, god. 14, 1-37.

Emerging Markets Outlook II (2004), Decca Bank.

European Central bank (2000), „Convergence Report 2000“, www.ecb.int.

Growth, Competitiveness, Employment (1993), The Challenges and Ways Forward into the 21 st Century, White Paper, Luxembourg: Commi-

ssion of the European Communities, Supplement 6/93.

Prokopijević, M. (2005), Evropska unija: uvod, Beograd: Službeni glasnik.

Supić, N. (2007), „Regionalni izazovi proširenja EU“, Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici br. 18, 25-37.

Svjetski privredni forum, Izvještaj o globalnoj konkurentnosti 2006-2007, New York: Palgrave MacMillan.

Vedriš, M. (2007), „Hrvatska i Evropska Unija: Kopenhaški kriterijumi konvergencije i nacionalna konkurentnost“, Ekonomija br. 1, God. 14, 79-105.

[http://www.vlada.cg.yu/Agenda Ekonomskih reformi Crne Gore 2005-2007.](http://www.vlada.cg.yu/Agenda_Ekonomskih_reformi_Crne_Gore_2005-2007)

<http://www.statsavjet.cg.yu>

<http://www.ijf.hr/EU/mihaljek.pdf>

<http://www.hnb.hr>